

Ks. prof. ucz. dr hab. Przemysław Artemiuk
WT UKSW w Warszawie

Recenzja rozprawy doktorskiej ks. mgr. lic. Pawła Głowacza
„Wiarygodność chrześcijaństwa w nauczaniu papieża Franciszka”
napisanej pod kierunkiem ks. dr. hab. Damiana Wąska, prof. UPJPII
Kraków 2024, ss. 200.

Wprowadzenie

W postudze obecnego papieża można rozpoznać liczne wątki eklezjologiczne, które pozwalają na zebranie i usystematyzowanie jego myśli o Kościele¹. Układają się one w eklezjologię, która ma swoje źródła, posiada charakterystyczne cechy oraz obszary zainteresowań². Przyglądając się nauczaniu Franciszka, możemy odnaleźć wyraźną perspektywę fundamentalnoteologiczną, która każe zapytać o wiarygodność Kościoła i szerzej samego chrześcijaństwa.

Biskup Rzymu podkreśla, że chrześcijanie są wiarygodni, jeśli słuchają wołania najsłabszych i „niewinnych ofiar” wykluczenia, ubóstwa i konfliktów. „Wiarygodność Ewangelii, zdaniem Franciszka, jest poddawana próbie przez sposób, w jaki chrześcijanie reagują na wołanie tych, którzy w każdym zakątku ziemi niesprawiedliwie są ofiarami tragicznego narastania wykluczenia, które rodząc ubóstwo podsyca konflikty”³. Zdaniem papieża, „słabsi są coraz bardziej marginalizowani, pozbawieni chleba, pracy i przyszłości, podczas gdy bogatych jest coraz mniej i są coraz bogatsi. Czujmy się wzywani przez płacz tych, którzy cierpią i okazujemy współczucie”. Dlatego Kościół nie powinien skupiać się na pomysłach, strategiach i programach, ale przyciągać siłą miłości, świadectwa i zaangażowania. Wtedy rośnie, kiedy działa jak magnes. Franciszek wyjaśnia, że „nie wierzy się w Jezusa Chrystusa poprzez pozyskiwanie poparcia, a Ludu Bożego nie można sprowadzić do rangi organizacji pozarządowej”⁴. W przypadku chrześcijan dynamika ma być radykalnie inna. „Nie byłibyśmy wierni powierzonej nam misji, uczy papież, gdybyśmy sprowadzili ten skarb do wartości czysto immanentnego humanizmu, dostosowanego do chwilowej mody. I byłibyśmy złymi stróżami, gdybyśmy tylko chcieli go zachować, grzebiąc go w ziemi z obawy, że zostaniemy sprowokowani wyzwaniem świata”⁵. Zadanie wierzących w Jezusa jest jednoznaczne: „jesteśmy wezwani, aby być ludem, który żyje i dzieli się radością Ewangelii”⁶.

Badania nad wiarygodnością chrześcijaństwa, która wypływa z papieskiego nauczania, znamionują tę pracę. Wpisują się także w optykę teologii fundamentalnej, ze szczególnym uwzględnieniem Franciszkowej nauki o Kościele. Celem zaś samej eklezjologii jest, jak słusznie zauważa H. Seweryniak, „uzasadnienie rozumowo i empirycznie-histeryczne aktu wiary eklezjalnej, określenie wiarygodności tego aktu oraz apologia najbardziej atakowanych

¹ Na temat latynoskich korzeni myśli papieża Franciszka zob. P. Artemiuk, *Ubogi Kościół Ameryki Łacińskiej*, w: *Kościół Franciszka*, red. P. Artemiuk, Płock 2014, s. 11-42; M. Campagnaro, *Da Rio de Janeiro a Medellin: la nascita della teologia post-conciliare latinoamericana*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 34/2021 nr 2, s. 26-44; A. Pietrzak, *Teologia między Rio Grande a Ziemią Ognistą*, w: *Kościół Franciszka*, s. 57-96; M. Tomaszewski, *Błogosławieni ubodzy. Teologia w służbie wyzwolenia*, w: *Kościół Franciszka*, s. 41-56; P. Zerka, *Latynoski oblicze Franciszka*, w: *Kościół Franciszka*, s. 97-102.

² Zob. P. Błasiak, *Eklezjologia papieża Franciszka. Studium dogmatyczno-pastoralne*, Gdynia 2023; W. Kasper, *Papież Franciszek. Rewolucja czułości i miłości*, Warszawa 2015; Z.J. Kijas, *Dziedzictwo papieża Franciszka. Rozmawiał Piotr Koźlak*, Kraków 2023; M. Klosowski, *Dekada Franciszka. Nowy świat papieża*, Warszawa 2023; H. Waldenfels, *Na imię mu Franciszek. Papież ubogich*, Poznań 2014.

³ <https://papiez.wiara.pl/doc/4829027.Potrzebujemy-nowego-rozmachu-ewangelizacyjnego>, dostęp 27.07.2024 r.

⁴ Tamże.

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

punktów wiary w Kościół”⁷. Myśl papieża Franciszka zawiera liczne wątki wiarygodnościowe, które znacznie poszerzają drogi uzasadniania wiarygodności Kościoła. H. Seweryniak, definiując je, wymienia następujące: *via paradoxa*, *via historica*, *via notarum*, *via empirica*, *via dialogica*, *via ethica*⁸, zauważa przy tym, iż specyficzne modele wciąż kształtują się. Dlatego pytanie o *via paupertatis* – „drogę ubóstwa” i inne znaki wiarygodności chrześcijaństwa wydają się jak najbardziej uzasadnione.

1. Cel pracy, *status questionis*, źródła oraz metody

Wiarygodność chrześcijaństwa obecna w nauczaniu papieża Franciszka stanowi motyw przewodni dysertacji ks. mgr. lic. Pawła Głowacza. Spoglądając najpierw na metodologię zawartą we wstępie, uderza konkretność i logiczność. Doktorant świadom materii, którą będzie analizował, prezentuje metodologię własnych badań. Rozpoczyna od uzasadnienia podjętego tematu. Stwierdza: „Po pierwsze, należy tak usystematyzować treść papieskiego magisterium, by powstał spójny model teologii wrażliwej na wymiary egzystencjalne wiary. Po drugie, konieczne wydaje się przeanalizowanie myśli Franciszka w poszukiwaniu nowych znaków czasu i zestawienie ich z odpowiedziami biskupa Rzymu, które dają szansę na obecność współczesnego nauczania Kościoła w centrum debaty o problemach człowieka XXI wieku” (s. 6). Cel jego badań jest następujący: „Ujmując te zadania syntetycznie, jako cel dysertacji stawiam zbadanie tych aspektów oficjalnych wypowiedzi Franciszka, które mogą świadczyć o wiarygodności prezentowanej przez niego doktryny chrześcijańskiej” (s. 6). Czym jednak jest sama wiarygodność i jak możemy ją zdefiniować? Te kwestię, istotną, a zarazem problematyczną, ks. P. Głowacz wyjaśnia następująco: „Nie sposób jest znaleźć jednoznaczny definicję wiarygodności, ponieważ każda z obecnych w literaturze przedmiotu obciążona jest dodatkowymi założeniami i wynika z określonych punktów patrzenia osoby definiującej. By wyjaśnić sposób podejścia do wiarygodności w niniejszej rozprawie, przyjrzyjmy się trzem próbom syntetycznego potraktowania pól znaczeniowych tego terminu” (s. 6-7). Te trzy próby to, po pierwsze, znaki wiarygodności Kościoła sformułowane przez K. Kauchę (s. 7-8); po drugie, definicja wiarygodności sformułowana przez Jamesa I. Packera (s. 8-9). Doktorant po tych dwóch prezentacjach stwierdza: „Analizując nauczanie papieża Franciszka, wydaje się, że dwa pierwsze typy wiarygodności nie tylko nie stanowią rdzenia papieskiej myśli, ale praktycznie się w niej nie pojawiają. Z punktu widzenia celu tej dysertacji, najbardziej obiecujące wydaje się trzecie podejście, a więc wiarygodność prezentowana w kontekście dialogu chrześcijaństwa z pytaniami i troskami współczesnego świata. To ta płaszczyzna została wybrana jako podstawowa przestrzeń dla podejmowanych tu badań” (s. 9). Wskazuje zatem na trzeci sposób definiowania papieskiej wiarygodności, jaki odnajduje w myśli Franciszka P. Artemiuk (s. 9-10).

Po niezbędnych wyjaśnieniach terminologicznych P. Głowacz formułuje dwa pytania problemowe. Stają się one kluczowe dla podejmowanych badań. Pierwsze: „W jakiej mierze tak rozumiane ubóstwo stanowi *kręgosłup* papieskiej eko-teologii oraz teologii małżeństwa i rodziny, a tym samym, buduje wiarygodność chrześcijaństwa?” (s. 10). Oraz drugie: „Na ile w refleksji papieża znajdujemy właściwe diagnozy obszarów współczesnej biedy i adekwatne do nich odpowiedzi?” (s. 10). Dopowiada także, czyniąc niezbędne zawężenie źródłowe: „Zdecydowałem się na dwa wybrane obszary badawcze: eko-teologię i kwestie rodzinne, ponieważ wydaje się, że one przez samego papieża zostały potraktowane najszerzej, a co za tym idzie, najlepiej nadają się do badań nad wspomnianą wiarygodnością” (s. 10).

⁷ H. Seweryniak, *Teologia fundamentalna*, Warszawa 2010, t. II, s. 12.

⁸ Zob. Tamże, s. 14-22; szerzej na ten temat zob. tenże, *Sposoby uzasadniania wiarygodności Kościoła w nowszej literaturze teologicznej*, w: *Wiarygodność Kościoła. Materiały z sympozjum w Kamieniu Śląskim w dniach 2-3.04.1997*, red. T. Dola, Opole 1997, s. 27-48.

Następnie doktorant formułuje dwie hipotezy badawcze, które w toku analiz podda weryfikacji. Brzmią one następująco: „1. Zarówno wybór zagadnień szczegółowych, które znalazły się w centrum papieskiego nauczania, jak i sposób podejścia do problemów z nimi związanych wynikają w dużej mierze z wcześniejszych doświadczeń egzystencjalnych i formacyjnych papieża Franciszka. 2. Teologiczne refleksje papieża są odpowiedzią na zaobserwowane problemy, z którymi zmagają się współczesny świat zarówno w skali globalnej, jak i rodzinnej oraz indywidualnej. Jest to więc teologia oddolna, unikająca abstrakcyjnych twierdzeń i akademickich dywagacji. W centrum przepowiadania Franciszka znajdują się więc biedy człowieka, a teologia traktowana jest jako próba wyznaczenia dróg *leczenia ran*” (s. 10-11).

Doktorant wprowadza także w kontekście podejmowanego projektu trzy istotne założenie teologiczne (s. 11-12). Pierwsze dotyczy teologii Objawienia, którą definiuje w kluczu Karla Rahnera. Drugie opisuje teorię teologicznego poznania. Tutaj autor rozprawy sięga do analiz Petera Hünermanna. W końcu odwołuje się do interdyscyplinarności teologii. Przewodnikiem w tym założeniu staje się Cipriano Vagaggini.

Wskazując źródła, P. Głowacz podkreśla: „Źródłem podejmowanych w tej pracy analiz będzie oficjalne nauczanie papieża Franciszka. Z uwagi na szeroki materiał badawczy, nie odniosę się do każdego z dokumentów i papieskich wystąpień. Wiele z papieskich intuicji pojawia się w podobnej formie w kilku miejscach, dokonam więc wyboru najbardziej reprezentatywnych tekstów dla poruszanych zagadnień” (s. 12). Dopowiada także: „W temacie pracy znalazło się stwierdzenie *nauczanie*, dlatego w podejmowanej refleksji ograniczę się do wypowiedzi biskupa Rzymu, pomijając jego gesty i inicjatywy praktyczne” (s. 12). Doktorant ma świadomość, że „zarówno myśl, jak i biografia Franciszka doczekały się bardzo wielu opracowań szczegółowych” (s. 12). Dlatego „liczne komentarze zostaną wykorzystane i odniesienia do nich znajdują się w aparacie krytycznym przy omawianiu kwestii szczegółowych” (s. 12).

Jeśli chodzi o status *quaestionis*, to P. Głowacz zauważa, że „trudno wskazać jakieś kluczowe studium, ponieważ dotychczas brak takiego, które kompleksowo analizowałoby nauczanie papieskie w obszarze proponowanym w niniejszej dysertacji. Zagadnienie to pojawiało się czasem głównie w wypowiedziach publicystycznych” (s. 12-13). Doktorant zna i wskazuje główne prace poświęcone temu zagadnieniu, zarówno polskie (D. Gardocki, P. Błasiak), jak i obcojęzyczne opublikowane przez Libreria Editrice Vaticana w serii *La teologia di Papa Francesco* (s. 13-14).

Jeśli chodzi o metody obecne w dysertacji, to doktorant stwierdza: „głównym sposobem realizacji niniejszego projektu jest metoda hermeneutyki teologicznej. Zręby dla takiego podejścia dał Edward Schillebeeckx w artykule *O katolickie zastosowanie hermeneutyki*. Flamandzki teolog wspominał, że nie istnieje nic takiego jak *nuda vox Dei*, ale każde Objawienie dzieje się zawsze w konkretnej historii. W metodzie hermeneutycznej ważne są więc konteksty analizowanych twierdzeń. W tej dysertacji widoczne są one na dwóch poziomach. Po pierwsze, jest to kontekstualność samej teologii. Jak wspomnieliśmy, przy okazji interdyscyplinarności teologii, ewangelizacja wymaga podjęcia wysiłku konfrontacji doktryny chrześcijańskiej z osiągnięciami współczesnych nauk. Wyniki różnych analiz szczegółowych stanowią więc kontekst, a tym samym punkt wyjścia dla interpretacji treści wiary. Wspomniany już Karl Rahner zauważył, że pierwszym etapem refleksji teologicznej powinien być opis fenomenologiczny doświadczenia egzystencjalnego, a więc charakterystyka wszystkich czynników, które składają się na szeroko rozumianą historię człowieka i świata współczesnego. W drugim kroku należy sformułować pytania, które mogą otwierać odbiorcę teologii na wymiar transcendentalny (redukcja teologiczna), a dopiero w trzecim wskazać na te wątki doktrynalne, które korespondują z wynikami wcześniejszych analiz (dedukcja transcendentalna). W podobnym kluczu zredagowany został rozdział drugi i trzeci tej

dysertacji. Najpierw skupiamy się na wydobyciu z papieskiego nauczania pytań, z którymi zmagają się współczesny świat, a później patrzymy na odpowiedzi, jakich Franciszek na nie udzielił” (s. 14-15). Obok metody hermeneutyki teologicznej istotne miejsce zajmuje kwestia biograficzności i metoda analizy historycznej powiązanej z kontekstualnością. P. Głowacz stosuje ją w pierwszym rozdziale i wyjaśnia jej użycie następująco: „kontekstualność dotyczy samej myśli papieża Franciszka, stąd mocny nacisk na wątki biograficzne. Metoda hermeneutyka domaga się nie tylko spojrzenia na zawartość merytoryczną materiału źródłowego, ale interpretacji tych treści zgodnie z intencją autora. Poznanie tej intencji wymaga dogłębnej analizy biografii i tych wszystkich czynników, które miały wpływ na formację intelektualną i duchową osoby piszącej. Takie założenie sprawia, że pierwszy rozdział dysertacji jest nie tylko ogólnym wprowadzeniem do pozostałych części, ale stanowi konieczny element, pozwalający na lepsze zrozumienie i właściwszą prezentację poruszanych później wątków” (s. 15).

2. Struktura pracy

Plan analiz zrealizowany w dysertacji zostaje zaprezentowany już we wstępie. Doktorant stwierdza: „zgodnie z przyjętą i zarysowaną powyżej metodą badawczą, pierwszy rozdział pracy poświęcony zostanie więc szeroko rozumianym kontekstem” (s. 15); „drugi rozdział traktuje o kwestiach związanych z eko-teologią” (s. 16); „W części trzeciej zajmę się teologią małżeństwa i rodziny” (s. 16). Patrząc szczegółowo na strukturę pracy, to przedstawia się ona następująco.

Rozdział pierwszy (ss. 17-73) jest spojrzeniem na biografię papieża i jego doświadczenia rodzinne, kontekst argentyński, myśl z którą spotykał się w czasie formacji intelektualnej i duchowej oraz osoby, które kształtowały jego sposób patrzenia na świat. Doktorant wskazuje na trzy wyraźne aspekty postrzegania osoby papieża. Najpierw przygląda się doświadczeniu egzystencjalnemu, które wpłynęło na wrażliwość Jorge M. Bergoglio na kwestie ekologiczne i ogólnie rozumiane dobro planety. Następnie podejmuje próbę zdiagnozowania czynników, które wykształciły w późniejszym papieżu otwarte i pełne współczucia spojrzenie na kwestie rodzinne i małżeńskie. Według doktoranta oba konteksty w sposób bezpośredni dotyczą treści analizowanych szczegółowo w rozdziale drugim i trzecim. Trzecim aspektem są okoliczności związane z szeroko pojętymi sprawami społecznymi, ponieważ one mocno przenikają papieską eko-teologię i teologię małżeństwa i rodziny.

W rozdziale drugim (ss. 74-149) doktorant zajmuje się kwestiami związanymi z eko-teologią. Wydobywa z papieskiego nauczania wszystkie wątki związane z klimatem. Przywołuje również Franciszkowe diagnozy. W obszarze związanym z „cierpieniem natury” P. Głowacz zajmuje się preferowanymi – zarówno indywidualne, jak i społeczne – postawami chrześcijan, do których papież wzywa i zachęca w trzech kluczowych dokumentach poświęconych tym kwestiom. Są nimi encyklika *Laudato Si'* oraz dwie adhortacje apostolskie: *Querida Amazonia* i *Laudate Deum*.

Rozdział trzeci (ss. 150-185) zostaje poświęcony teologii małżeństwa i rodziny. W tej części pracy podstawowym źródłem analiz pozostaje adhortacja apostolska *Amoris laetitia*. Analizując papieski dokument, doktorant przygląda się najpierw relacjom rodzinnym, następnie związkom małżeńskim i w końcu sytuacjom nieregularnym. Analizy zawarte w tym rozdziale, podobnie jak we wcześniejszym, prowadzą do zaakcentowania problemów, które są kluczowe w tych kwestiach dla Franciszka.

Zakończenie pracy doktorskiej (s. 186-190) stanowi konkluzję, w której doktorant wyprowadza wnioski z przeprowadzonych analiz. Wskazuje, że „zarówno w podejściu do kwestii ekologicznych, jak i w zagadnieniach związanych z małżeństwem i rodziną widać u Franciszka troskę o odkrywanie biedy i wspomnianych form odrzucenia”.

3. Ocena merytoryczna i formalna

Dokonując oceny merytorycznej i formalnej rozprawy doktorskiej ks. mgr. lic. Pawła Głowacza, zwróć uwagę na wybrane elementy pracy.

a. Temat rozprawy doktorskiej, plan i źródła

Recenzent od samego początku, czyli od odczytania tematu i wstępu pracy wyczuwa, że ma do czynienia z projektem naukowym przemyślanym, logicznie uporządkowanym, który będzie systematycznie realizowany. Plan pracy odzwierciedla w pełni podjęte zagadnienie. Systematyczna lektura dysertacji odbija wstępne założenia. Temat jest sformułowany w sposób jasny, konkretny, nie pozostawiający wątpliwości, we wstępie uzasadniony, a w kolejnych częściach pracy realizowany. Plan pracy jest przejrzysty. Odpowiada analizowanym źródłom, które wyznaczają poszczególne kręgi badań.

Te ostatnie zostają w bibliografii wyraźnie określone, a w pracy potraktowane wyczerpująco. Dysertacja jest nasycona myślą Franciszka. P. Głowacz rozumienie papieża, mówi jego głosem, potrafi ze źródeł wybrać najważniejsze cytaty i je sparafrazować bądź wprowadzić do tekstu dysertacji. Recenzent, czytając pracę, ma świadomość, że obcuje z teologią Franciszka, która jest kontekstualna, wieloaspektowa, aktualna, osadzona w latynoskim świecie i czerpiąca z niego oraz bardzo praktyczna. Oznaczać to może tylko jedno: źródła zostały potraktowane w sposób wyczerpujący.

b. Język rozprawy

Język rozprawy stoi na dobrym poziomie. P. Głowacz z powodzeniem podejmuje samodzielne analizy, umiejętnie parafrazuje papieskie teksty, ale także dobiera właściwe cytaty, potrafi je wprowadzić i skomentować. Należy przy tym podkreślić, że doktorant w żaden sposób nie nadużywa papieskich tekstów, nadmiernie ich nie przywołuje w dosłownym brzmieniu. Zdecydowanie częściej dokonuje parafraz. Sięga jedynie do kluczowych wyrażen i myśli Franciszka.

c. Główne wątki rozprawy

Praca zawiera obok wstępu, zakończenia i bibliografii trzy rozdziałów. Każdy z nich, to niejako osobny wątek, potraktowany przez doktoranta w sposób całościowy. Rozdziały stanowią samodzielne jednostki i zachowują rozłączność.

Rozdział pierwszy jest próbą intelektualno-pastoralnej biografii papieża Franciszka. Doktorant w czterech paragrafach kreśli kontekst biograficzno-formalny. Wydaje się, że z perspektywy myśli papieża rozdział ten jest niezbędny. Należy podkreślić, że doktorant w tej części pracy ukazuje drogą duchową i intelektualną Franciszka. Wiąże ze sobą doświadczenia życiowe i pastoralne. Pokazuje, jak wyglądały poszczególne etapy życia papieża i w jaki sposób jego historia osobista odcisnęła się na powołaniu. Wskazuje w ten sposób na źródła teologicznego myślenia i duszpasterskiego działania Franciszka. W całym rozdziale zwraca szczególną uwagę na kwestie, które wybrzmiewają w kolejnych częściach pracy. Chodzi o ekologię oraz rodzinę i małżeństwo.

W rozdziale drugim mamy do czynienia z szeroką prezentacją i głęboką analizą kwestii dotyczących wiarygodności chrześcijaństwa w obliczu problemów ekologicznych. Doktorant to zagadnienie ukazuje w całej rozciągłości. Sięga do kluczowych dokumentów Franciszka, pokazuje rozwój i ewolucję papieskiego myślenia, szczegółowo analizuje trzy najważniejsze dokumenty. Nie traci przy tym z oczu innych papieskich tekstów. Wyjaśnia, na czym polega ekologiczne nawrócenie, co stanowi jego istotę, w jaki sposób je praktykować. Następnie zajmuje się wychowaniem ku dojrzałości ekologicznej, kreśląc poszczególne elementy tej formacji. W końcu pokazuje, jaka powinna być postawa chrześcijanina wobec kryzysu klimatycznego. We wszystkich paragrafach tego rozdziału analizy są źródłowe. Bazują na papieskich tekstach. Doktorant odtwarza w sposób precyzyjny, a przy tym konsekwentnie i logicznie papieskie rozumienie ekologii, które jest osadzone w teologii stworzenia.

Rozdział trzeci jest dedykowany zagadnieniu wiarygodności chrześcijaństwa w obliczu problemów małżeńskich i rodzinnych. Podstawowym źródłem analiz jest papieska adhortacja poświęcona tym kwestiom. Doktorant sięga do niej, ale także do wielu innych dokumentów nie tylko tego pontyfikatu, by ukazać relacje rodzinne, istotę małżeństwa sakramentalnego oraz tak zwane sytuacje nieregularne. Każdy z paragrafów zostaje zaprezentowany w sposób źródłowy. Doktorant pewną ręką prowadzi analizy, bazując na papieskim tekście. Wydobywa z niego tytułowe wątki i grupuje je zgodnie z planem. Idąc za głosem Franciszka, zajmuje się najpierw kondycją rodzin, relacjami, problemami, wyzwaniem i doświadczeniami. Następnie definiuje istotę małżeństwa sakramentalnego, oddając precyzyjnie myśl papieża, a także inne dokumenty poświęcone tej kwestii. W końcu charakteryzuje sytuacje nieregularne, zwracając uwagę na Franciszkową myśl. W każdej z części tego rozdziału P. Głowacz pozostaje wierny papieskiemu nauczaniu, rekonstruuje je w sposób zasługujący na pochwałę.

d. Akcenty

W ocenie recenzenta ks. mgr lic. P. Głowacz ukazał wiarygodność chrześcijaństwa obecną w tekstach papieskich w sposób logiczny i pełny, zgodnie z zaproponowanym planem. Z przeprowadzonych analiz wynika, że myśl Franciszka dotycząca wiarygodności chrześcijaństwa nie jest jedynie teorią, ale ma przede wszystkim postać praktyczną. Jej podstawą jest osobiste doświadczenie, historia życia, ale także formacja intelektualna i duchowa, a potem pastoralne zaangażowanie. Doktorant odnalazł, wskazał i opisał związek między osobistą historią życia papieża, a wątkami podejmowanymi w nauczaniu. Zarówno ekologia, jak i rodzina, były i są kluczowe dla Franciszka. Dlatego pytając o wiarygodność chrześcijaństwa obecną w papieskim nauczaniu, P. Głowacz do nich właśnie sięgnął.

Druga kwestia to metodologia zawarta we wstępie rozprawy. Zasługuje na szczególną uwagę. Obok klasycznych i niezbędnych stwierdzeń, które winny znaleźć się w tej części pracy, czyli celu pracy, pytań badawczych, hipotez, źródeł i metod, doktorant proponuje zarówno interesującą analizę pojęcia wiarygodności, kluczowego dla teologii fundamentalnej, jak i wprowadza kilka założeń teologicznych. Oba zagadnienia nadają interesujący rys samej pracy, porządkują podejmowane analizy oraz wyznaczają kierunek działań. Ponadto przyjęte założenie metodologiczne staje się narzędziem podjętych analiz.

Trzecia kwestia to analiza źródeł. Mocną stroną dysertacji są teksty papieskie. Praca jest nasycona myślą Franciszka. Na szczególną uwagę zwraca umiejętne ich parafrazowanie. Doktorant prowadzi narrację, która zawiera istotne elementy myśli papieża. Nie zarzuca czytelnika cytatami, nie zostawia ich bez komentarzy. Opisuje raczej rozległe wątki zawarte w dokumentach, potrafi je syntetyzować. W ten sposób w pełni realizuje metodę hermeneutyki teologicznej, którą przyjął we wstępie.

e. Uwagi krytyczne

Zwróć uwagę na następujące kwestie: błędy językowe, odniesienia do literatury przedmiotu i bibliografię.

Język pracy, co już zaznaczyłem, stoi na dobrym poziomie. Jednak błędów językowych czy fałszywych sformułowań frazeologicznych, a także nieporadności jest całkiem sporo (szczególnie w pierwszym rozdziale, ale również w kolejnych zdarzają się). Można odnieść wrażenie, że zabrakło ostatniej korekty językowej dysertacji.

Jeśli chodzi o literaturę przedmiotu, zwróciłbym uwagę na jej małą ilość. Szczególnie w rozdziałach drugim i trzecim doktorant przywołuje nieliczne teksty z literatury przedmiotu. Całe passusy pracy to tylko papieskie nauczanie bez żadnego komentarza. Często powtarzane są również cytowane już pozycje. A przecież obie kwestie, i ekologia i małżeństwo/rodzina, zostały przez teologów skomentowane w sposób nad wyraz obfity. Wystarczy przywołać olbrzymią literaturę dotyczącą papieskiej adhortacji *Amoris laetitia*.

Jeśli chodzi o bibliografię, to można byłoby zastosować podział klasyczny: Pismo Święte i Dokumenty Magisterium Kościoła, Źródła, Literatura przedmiotu (opracowania) i Literatura pomocnicza. W bibliografii nie ma Pisma Świętego, a literatura przedmiotu jest złączona z pomocniczą, a przecież obie powinny zachować rozdzielność.

Na kanwie recenzji rozprawy doktorskiej ks. mgra lic. Pawła Głowacza formułuję następujące kwestie dyskusyjne:

Kwestia pierwsza: Jak można zdefiniować pojęcie wiarygodności w oparciu o papieskie teksty?

Kwestia druga: Jak możemy zaproponować nowe drogi uzasadnienia wiarygodności chrześcijaństwa/Kościoła na podstawie nauczania Franciszka?

4. Wniosek końcowy

Stwierdzam, że dysertacja doktorska ks. mgr. lic. Pawła Głowacza spełnia wszystkie wymagania prawne stawiane tego typu pracom naukowym i formułuję wniosek o kontynuowanie przewodu doktorskiego.

Warszawa-Łomża 30.07.2024 r.

ks. prof. ucz. dr hab. Przemysław Artemiuk

